

УДК 911.3

Медовар Б.Л.

СТОЛИЧНІ МІСТА ЯК ФЕНОМЕН ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена функціональній спеціалізації міст, історичному та політичному феномену столичного міста як форми просторової організації культурного та економічного життя суспільства. Тенденції розвитку господарства столичних міст подано з позицій теорії глобальних міст. Обґрунтовано поняття «стара столиця» та «нова столиця». Дані причини виникнення останніх.

Ключові слова: столиця, місто, спеціалізація міст, світове місто, глобальне місто, урбанізація.

The article is on the specialized city identification, historical and political aspects of the capital city status as for its cultural and economic life and as for social arrangement. The economic tendencies of the capital cities are presented in the terms of global city concept. The terms “old capital” and “new capital” are reasoned. The grounds of the new capital cities foundation are presented.

Key words: capital city, specialized city, world city, global city, world center, urbanization.

Вступ. Питання розселення населення і урбанізації є передовою сучасних географічних досліджень, так як не тільки мають яскраво виражену просторову природу, а й відзначаються неабиякою актуальністю і впливом на соціально-економічний розвиток і духовну культуру суспільства. Власне дані явища є єдиною призмою розгляду всіх інших, бо є їхнім матеріальним субстратом. Більш того в урбанізації та спеціалізації

поселень знайшли відображення головні географічні феномени – поляризація простору і географічний поділ праці. Тобто в розвитку міст з поступовим поширенням міського способу життя існує двосторонній зв'язок двох названих феноменів – спеціалізація і комунікація, що не можуть існувати одне без одного.

Тобто окрім зачеплення суто теоретичних питань географічної та соціологічної наук, мова йде, по-перше, про політичну систему і управління, по-друге, про сегментацію та монополізацію ринків, по-третє, про історичний розвиток країн і народів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через підвищену актуальність цього за своєю природою широкого кола питань велика кількість дослідників в Україні та закордоном так чи інакше торкалися проблеми спеціалізації міст. Слід згадати імена таких вчених: В.М.Вакуленко, І.Л.Горелик, А.І.Доценко, О.І.Драпіковський, Артур О'Салліван, В.М.Пересекін, Є.Н.Перцик, Б.Б.Родоман, Саскія Сассен, М.О.Слука, А.В.Степаненко, Пітер Тейлор, Джон Фрідман та ін. Серед останніх праць можна назвати наступні: «Геоурбанистика» (російською мовою) 2009 р. Євгена Перцика, «Економіка міст: Україна та світовий досвід» 1997 р. Володимира Вакуленка та Олександра Драпіковського, «Cities in a World Economy» (англійською мовою) 2000 р. Саскії Сассен, «Градоцентрическая модель мирового хозяйства» (російською мовою) 2005 р. Миколи Слуки, «World cities beyond the west» (англійською мовою) 2004 Джозефа Гаглера тощо.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Таким чином за мету ставиться як окреслення формальних (адміністративних) функцій столиць, так і соціально-економічних та суспільно-географічних передумов формування національних і світових центрів, що незалежно від свого формального статусу мають політичну вагу. Прикладом гостроти даних питань в Україні є її столиця м.о.с. Київ. На його прикладі та звертаючись до світового досвіду буде розкрита тема.

Виклад основного матеріалу. Столиця – офіційно головне місто держави або адміністративного утворення (області, автономії, провінції, штату, округу, департаменту тощо), в котрому, як правило, знаходяться вищі органи трьох гілок влади, резиденція голови держави або території. Хоча існують виключення. Напр., уряд ЄСРП та іноземні дипломатичні представництва у роки Другої Світової розміщувалися в Куйбишеві (теперішній Самарі), уряд ПАР знаходиться в Преторії, парламент в Кейптауні, верховний суд в Блумфонтейні, Амстердам згідно голландської конституції є столицею, але уряд, верховний суд, парламент та резиденція монарха знаходиться в Гаазі. Більш того ніколи не проголошувався офіційно столичний статус таких славетних міст і центрів міжнародного значення, як Лондон чи Париж. Такі приклади є чисельними.

Саме слово столиця походить від слів стіл (російською стол) та престол («головний стіл»), що давньоруською мовою значить трон. Тому в

ході історії в деяких країнах (напр., Швеції) не існувало статусу столиці, а такою вважалося місце перебування монаршого двору. Тому у більшості випадків сучасні офіційні столиці або т.зв. історичні столиці є колишніми резиденціями монархів і різних феодалів, чий особисті потреби у безпеці, втіхах, різного роду товарах завжди поживлявали ділове життя навколо.

Іноді столиця за своїм статусом виділяється в окрему адміністративну або федеративну одиницю (Відень та Берлін є федеральними землями, Астана казахською значить «Столиця», так само перекладається Сеул, Москва окремих суб'єкт федерації, Вашингтон знаходиться в окрузі Колумбія, виділеному з території штату Меріленд та не підпорядкованому жодному штату).

Власне не історизм, а формальність статусу столиці часто дозволяла оголосити тимчасову столицю або перенести резиденцію уряду у інше або навіть новозбудоване місто на постійне перебування. За ХХ ст. з'явилися кілька десятків нових столиць. Важливою тенденцією є відмова від розміщення органів влади в розселенських, економічних та історичних центрів. Замість цього створення для державних службовців подібно науковцям в наукових містечках («наукоградах», «наукополісах») особливих сприятливих умов роботи («мікроклімату»). При цьому особливості штучної архітектурно-будівельної схеми цих міст, особливість життя у них можуть стати причиною для туристів і зробити ці штучні («нові») столиці туристичними центрами (Вашингтон, Бразилія).

Існують приклади коли навіть історична столиця, що є соціально-економічним центром, поступається іншим містам країни. У роки змін народи часто ставали перед вибором столиць. Міста можуть змагатися за це право і привілей, що, як здається їх городянам, надає місту престиж. Місто може обиратися як символ спеціально у периферійних районах, щоб оживити їх господарський розвиток. Напр., так було збудовано Санкт-Петербург, а 1834 р. після здобуття незалежності Грецією зруйновані і знелюднені протягом століть Афіни стали столицею як символ відродження. Може існувати дилема вибору між двома і більше містами, що претендують на звання столиці. При цьому аргументами виступають як розмір (найбільший або маленький), так і економічне значення та історична спадщина. Питання може породжувати навіть конфлікти, відкриваючи старі перипетії національної історії. При створенні нових націй, напр., в переселенських країнах, питання може вирішитися гротескним компромісом, як от в ПАР. Можуть існувати рівноправні столиці. Напр., в Австро-Угорщині, що була дуалістичною монархією, Відень і Будапешт. В дореволюційній Лівії Тріполі та Бенгазі. Створення нової столиці часто є як раз компромісом між двома іншими містами. Нью-Йорк, Філадельфія та Вашингтон, Кейптаун, Йоганнесбург та Преторія, Мельбурн, Сідней та Канберра, Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу та Бразилія. Прикладом, коли столиця обирається за особливі військові (оборонні) якості, є Оттава – неприступна фортеця, обрана замість Квебеку столицею

Канади ще у часи, коли британські власті серйозно побоювалися захоплення канадських територій Сполученими Штатами подібно мексиканським Техасу та Каліфорнії.

З вище сказаного слідує, що функції покладені на столицю, різняться від міста до міста і залежать від перипетій розвитку самого міста, історії країни, в котрій воно знаходиться. В універсальному плані їх, як бачимо, неможна навіть звести до резиденції голови держави чи місця перебування владних структур. Столиця це символ. Функції її представницькі. Зокрема яскравий приклад цього м. Вашингтон. В США прийнято пам'ятники, монументи національного значення не розкидати по країні, а якщо є така можливість, будувати їх одразу в столиці, тому доволі провінційне за мірками Східного узбережжя місто (600 тис. чол. і невисотна архітектура) є культурним центром великої країни.

Передумовою виникнення такого феномену як столичне місто є явище географічного поділу праці та функціональна спеціалізація населених пунктів, ним зумовлена. При цьому відповідно до наведеного вище визначення столичних функцій, сама столиця є скоріше не функціональним різновидом міста, а іпостассю різних за функціональною спеціалізацією міст, серед котрих є звісно і чисто адміністративні центри.

Сама ж функціональна спеціалізація визначається за родом переважної економічної діяльності в місті. При цьому місто може бути відоме за певною своєю спеціалізацією, хоча має їх кілька. Напр., Гонконг не тільки великий порт, але й один з найбільших світових центрів легкої та поліграфічної промисловості. Оксфорд відомий найстарішим в Англії університетом протягом багатьох років був великим промисловим центром Британії. При цьому функціональна спеціалізація може визначатися як за планувально-архітектурними умовами (пром. зони – промислове місто, портові зони – порт, готельно-ресторанна інфраструктура – туристичний центр), так і соціально-демографічною ситуацією (багато тимчасового населення – туристичний центр, багато тимчасового молодого населення – університетський центр, переважають зайняті в торгівлі і на транспорті – транспортний центр) та за репутацією, що може бути сформована історичною спадщиною або певним відомим продуктом, що виробляється в місті, і є/був предметом його спеціалізації.

Сучасна західна урбаністика виділяє такі функціональні спеціалізації міст:

- портові (Роттердам)
- промислові (Детройт)
- туристичні (Флоренція)
- університетські (Оксфорд)
- столичні (Канберра)
- світові (Лондон).

Тобто проведено межу між адміністративною столицею та містом великої історичної, економічної, транспортної та демографічної ваги, що

може мати статус столиці. Беручи до уваги той факт, що місто Київ, засноване у V ст. як переправа через третю за розміром річку Європи Дніпро, було найбільшим містом Європи у X-XI ст. з населенням порядку 500 тис. чол., центром Східної Церкви на Русі, місцем заснування першого вищого навчального закладу у Сх. Європі (Києво-Могилянської академії у XVII ст.), крупним промисловим центром дореволюційного і радянського часу та столицею Української РСР з 1934 р., слід розглядати його формальний статус як похідну його багатофункціональності і вивчати його через призму теорії глобальних або світових міст, що мають окрім характеристик, притаманних старим столицям (урядові інститути, особлива архітектура адміністративних будівель, національні пам'ятки і монументи, церемонії і святкування, транспортний зв'язок з рештою регіонів та зовнішнім світом, велике населення, стара забудова, адміністративна окремність, іноземні місії), мають ряд наступних:

- штаб-квартири найбільших компаній, великі біржі;
- галузева багатофункціональність;
- міжнародні аеропорти, швидкісні автостради та залізниці;
- сучасна забудова;
- високі стандарти життя представників середнього класу;
- високий культурно-освітній рівень середнього класу;
- театри, музеї, стрімке культурне життя;
- розвинутий готельно-ресторанний бізнес, фешенебельні магазини;
- приток іноземних спеціалістів;
- приток дешевої робочої сили з провінції та з закордону.

Таким чином, фактором формування «старих» столиць або міст, що є або претендують на статус світових, є співпадіння в часі і просторі названих характеристик. Політична складова є вирішальною при створенні нових столиць.

За С. Сассен основою сучасних економіко-географічних явищ є підвищення мобільності та ліквідності капіталу. Має сенс ранжування території за значимістю:

- субнаціональні центри (міста, регіони);
- прикордонні території;
- наднаціональні центри (віртуальний світовий ринок з його товарними базами і особливі економічні зони, напр., зони вільної торгівлі);
- комбінації вищезгаданих.

Світовим слід називати місто великої значимості, яке надбало її давно – «старі» столиці (термін запропоновано Й.В.Гете). Глобальним слід називати місто, котре набуло світового значення в епоху глобалізації. Модель глобального міста наступна:

- паралельність посилення світового поділу праці та світової економічної інтеграції, що призводить до неможливості ефективно здійснювати управління, координацію, обслуговування, фінансування операцій (що призводить до виникнення центру управління);

- аутсорсінг (політика переходу на зовнішні ресурси діяльності – сировинні, енергетичні, трудові, технологічні, інтелектуальні, фінансові);
- мережева організація великих компаній третинного сектору економіки;
- штаб-квартира позбавляється за рахунок аутсорсінгу територіальності – її розміщення можливе усюди (також, як не територіальними є і фінансові потоки у вигляді віртуальних трансакцій);
- окреме глобальне місто не існує окремо від іншого через мережеву модель організації;
- посилення соціальних антагонізмів через успіх однієї частини населення глобального міста (високооплачуваних фахівців і менеджерів) в порівнянні з іншою частиною населення цього міста (низькооплачувані службовці сфери послуг) і населенням поза глобального міста; це є характерним для усіх постсоціалістичних країн (типовий приклад – поляризація економічного простору довкола Москви чи Києва);
- неформальність економічних зносин, складність контролю над ними.

Властивості окремо взятої національної економіки відтепер перенесені на все світове господарство.

Диверсифікація діяльності великих компаній призводить до концентрації управління. Цьому сприяє стрімкий в ХХ-ХХІ ст. прогрес шляхів сполучення. Таким чином, фактором вже не формування, а існування «старих» столиць (світових міст) є соціальні антагонізми, що є відображенням тієї ж поляризованості простору, що і породила дану столицю. Відтепер вона – конфліктогенний простір. А це спонукатиме владні кола до побудови нової столиці, котра б створила умови для можливо навіть безпечної роботи уряду (напр., відносна територіальна віддаленість Бразилії від Ріо-де-Жанейро та Сан-Паулу). Сама інтенсивність суспільного життя робить світове місто («стару» столицю) вразливим.

Причини політичної вразливості:

- вразливість в глобалізованому просторі (через високу інформаційну та транспортну доступність для асоціальних елементів);
- корупція, мафія і боротьба за владу, яка в дуже великих (а таким і є світове) містах є непублічною;
- проблеми планування та містобудування у зв'язку з корупцією і можливістю вирішити природно виниклі протиріччя виключно адміністративним (тобто найбільш корумпованим) шляхом.

Причини соціальної вразливості:

- побутові конфлікти міського способу життя на гіпертрофованому рівні;
- расизм та інші форми нетерпимості в глобальних містах;
- бандитизм і мафіозна організація життя окремих верств населення або населення окремих районів;
- соціальні, расові, релігійні гетто, що роблять неможливою соціалізацію елементів, що спочатку виростають в цих гетто;

- соціальна диференціація.

Причини екологічної вразливості:

- якість життя, проблеми водопостачання, шумового забруднення тощо;
- особлива вразливість від природних катаклізмів біологічного (епідемії), геологічного, метеорологічного походження.

Стратегії зниження вразливості:

- містобудівна (не виправдала себе, ґрунтувалася на змішуванні різних соціальних груп, може працювати тільки в середовищі середнього класу, що не скасовує територіальної самоізоляції вищого класу і територіального відторгнення нижчого, основний інструмент інфраструктурне будівництво, особливо транспортне);
- управлінська (уникнення порочних кіл в галузі соціальної сфери та комунальних послуг – як, напр., система середньої освіти в США; уніфікація соціального та комунального обслуговування).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Перелічені вище питання є факторами прийняття політичних рішень про створення нових столиць у країнах, що розвиваються. Можна стверджувати, що передумови для цього в Росії вже склалися. В Україні через значно менший масштаб території це питання не є критичним.

1. *Глобальный город: теория и реальность* / Под. ред. Н.А. Слуки. – М.: ООО «Аванглион», 2007. – 243 с.
2. Вакуленко В.М., Дехтяренко Ю.Ф., Драпіковський О.І. та ін. *Економіка міст: Україна та світовий досвід. Навч. посіб. / За заг. ред. В.Макухи.* – К.: Основи, 1997. – 243 с.
3. О'Салливан А. *Економіка города.* – 4-е изд.: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2002. – XXVI, 706 с. – (Серия «Университетский учебник»).
4. Перцик Е.Н. *Геоурбанистика. Учебник.* – М.: Академия, 2009. – 435 с.
5. Слука Н.А. *Градоцентрический вектор развития мировой системы // Вестник Московского университета. Серия 5. География.* 2006. № 5.
6. *Стратегии развития городов и мегаполисов: проблемы, цели, механизмы / Под ред. Н.А. Гайнутдинова, И.И. Меламеда, О.И. Столярова* – М.: Современная экономика и право, 2007. – 216 с.
7. *Экономико-географический комплекс крупного города (на примере г. Киева).* / Н.Д. Пустун, В.Н. Пересекин, Н.Я. Мужега. – К., 1989. – 136 с.
8. Friedmann J. *The world city hypothesis // Development and Change.* 1986. № 4.
9. Gugler J. *Introduction. World cities beyond the west // GaWC Research Bulletin.* 2004. № 94.
10. Henderson V. *How Urban Concentration Affects on Economic Growth? In: "The World Bank development research group".* New York, 2000.
11. Sassen S. *Cities in a World Economy.* Thousand Oaks, CA: Pine Forge, 2000.
12. Taylor P. *World cities and territorial states under conditions of contemporary globalization // Political Geography.* 2000. № 19.